

“Molla Nəsrəddin” jurnalı və Fransa ədəbiyyatı

İman Cəfərov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0008-8792-3196>
E-mail: imanceferov@ndu.edu.az

Hikmət Mehdiyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Annotasiya. Azərbaycanda və Yaxın Şərqdə ilk satirik karikaturalı jurnal olan “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi yazıçı-publisist Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə 1906-1931-ci illərdə nəşr olunmuşdur. Bu jurnalın səhifələrində Fransa ədəbiyyatı ilə əlaqədar maraqlı faktlara rast gəlmək mümkündür. Maraqlıdır ki, o faktların bir çoxu bu gün də geniş elmi ictimaiyyətə məlum deyil. “Molla Nəsrəddin” jurnalının müəllifləri məcmuənin xarakterinə uyğunluqla milli düşüncənin yenilənməsi üçün fransız ədəbiyyatının Molyer, Russo, Volter, E.Zolya kimi nümayəndələrindən söz açmışlar. Məsələn, jurnal oxucuların diqqətini E.Zolyanın “Rim” romanına, eləcə də Volterin “Zeynəb” faciəsinə yönəlmişdir. Müşahidələr deməyə əsas verir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşları fransız müəlliflərinin sənət prinsiplərinə hörmətlə yanaşmışlar. Məsələn, E.Zolya daha çox naturalizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi olaraq tanınmışdır. C.Məmməd-quluzadə də naturalistlər kimi, bu qənaətə gəlmişdir ki, ədəbiyyatda qadağan olunmuş mövzu yoxdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalında Fransa ədəbiyyatı ilə bağlı materiallar bilgilərimizi zənginləşdirməklə bərabər, Molyer, Russo, V.Hüqo yaradıcılığının daha dərinə öyrənilməsinə imkan yaradır. Bəzən də “Molla Nəsrəddin” jurnalının əməkdaşları sovet cəmiyyətinin eybəcərliklərini tənqid edərkən sadəcə Molyerin əsərlərini, yaxud qələmə aldığı surətləri yada salmışlar.

Açar sözlər: karikatura, satirik, natiralizm, Azərbaycan, Avropa, qadağa

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 10.07.2025; qəbul edilib – 18.07.2025

The magazine “Molla Nasreddin” and French literature

İman Jafarov

Doctor of Philosophy in Philology, Associate professor
Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0009-0008-8792-3196>
E-mail: imanceferov@ndu.edu.az

Hikmet Mehdiyev

Doctor of Philosophy in Philology, Associate professor
Nakhchivan State University

Abstract. The magazine “Molla Nasreddin”, the first satirical illustrated journal in Azerbaijan and the Middle East, was published under the editorship of writer-publicist Jalil Mammadguluzadeh from 1906 to 1931. Within its pages, one can come across interesting facts related to French literature. Interestingly, many

of these facts remain largely unknown to the broader academic community even today. The authors of Molla Nasreddin, in line with the character of the journal, referred to representatives of French literature such as Molière, Rousseau, Voltaire, and Émile Zola as part of their efforts to renew national thought. For instance, the magazine drew readers' attention to Émile Zola's novel Rome as well as Voltaire's tragedy Zaynab. Observations suggest that the contributors of Molla Nasreddin approached the artistic principles of French authors with great respect. Émile Zola, for example, is best known as a representative of the literary movement of Naturalism. Like the naturalists, Jalil Mammadguluzadeh also believed that there should be no forbidden topics in literature. The materials related to French literature published in Molla Nasreddin not only enrich our knowledge but also provide an opportunity for a deeper study of the works of Molière, Rousseau, and Victor Hugo. At times, when criticizing the flaws of Soviet society, the contributors of Molla Nasreddin would simply recall Molière's works or the characters he had created.

Keywords: caricature, satirical, naturalism, Azerbaijan, Europe, prohibition

Article history: received – 10.07.2025; accepted – 18.07.2025

Giriş / Introduction

“Molla Nəsrəddin” jurnalı 1906-1931-ci illərdə Azərbaycan xalqının görkəmli yazıçı-publisisti Cəlil Məmmədquluzadənin baş redaktorluğu ilə nəşr olunmuş satirik, karikaturalı məcmuə idi. Bu jurnalın müəllifləri yeri gəldikcə Fransa ədəbiyyatından söz açmış, həmin ədəbiyyatın müsbət, hətta mənfi cəhətlərindən bəhs edərək Azərbaycan oxucusunun Avropa ədəbiyyatı ilə tanışlığında müəyyən tanıtma vəzifəsini yerinə yetirmişlər.

Əsas hissə / Main part

Jurnalda Fransa ədəbiyyatına münasibətin ilk göstəricilərindən biri məcmuənin 27 iyun 1910-cu il tarixli 25-ci sayında çap olunmuş “Tacül-hac” felyetonudur [4, s.543]. Felyetonun müəllifi C.Məmmədquluzadə əvvəlcə fransız yazıçısı Emil Zolyanın (1840-1902) “Rim” əsərindən ayrıca söz açmışdır və düşünürük ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalında Fransa ədəbiyyatı nümayəndəsi kimi ilk olaraq Emil Zolyadan söz açılması müəyyən məqsəd daşmışdır. Yaradıcılığının daha səmərəli dövrü XIX əsrin II yarısına təsadüf edən Emil Zolyanın estetik görüşləri “XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi” kitabında belə mənalandırılmışdır: “Fransızlar naturalizmi Floberdən başlayırlar. Əslində isə naturalizm Mopassan və Zolya yaradıcılığında daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

...Emil Zolyanın fikrincə, naturalizm nədir?

O belə hesab edir ki, naturalizm, hər şeydən əvvəl, realizmin bir şəklidir... Emil Zolya tələb edir:

1. Sənətkar ümumiləşdirmədən və siyasi məsələlərə qarışmaqdan imtina etməlidir. O yazır: “Mən Balzak kimi siyasi mütəfəkkir və əxlaq vaizi olmaq istəmirəm. Mən bir alim kimi faktları öyrənmək və təsvir etmək istəyirəm. Mənim əsl məqsədim budur. Mən həyatın bir parçasını necə varsa, eləcə də təsvir etmək istəyirəm”.

2. Ədəbiyyatda qadağan olunmuş mövzu yoxdur. Yazıçı hər şeyi təsvir edə bilər. Hətta patoloji halları da qələmə almaq olar və lazımdır.

3. Bəşər tarixini fizioloji bir proses kimi anlamaq və onu necə varsa, eləcə də təsvir etmək lazımdır. Bunun üçün də irsiyyət qanunu əsasdır” [3, s.6-7].

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını öyrəndikcə bir daha bu qənaətə gəlirik ki, “ədəbiyyatda qadağan olunmuş mövzu yoxdur.” Digər tərəfdən, qəti şəkildə, Emil Zolya mövzusunu C.Məmmədquluzadə “Füyuzat” jurnalından almışdır. Yəni Mirzə Cəlildən təxminən üç il öncə, daha doğrusu, “Füyuzat” jurnalının 17 iyun 1907-ci il tarixli 19-cu sayında çap etdirdiyi

məqaləsində Ə.Hüseynzadə bir çox digər yazıçılarla yanaşı Emil Zolya sənətini məxsusi yada salmış və yazıcının “Roma” əsərində mədəniyyətin Şərqdə yaranması və Qərbə doğru hərəkətdə olmasına dair fikirlərini nəzər nöqtəsinə çəkmişdir [1, s.292].

“Tacül-hac” felyetonunda isə Mirzə Cəlilin oxuculara üz tutaraq onları “Rim” əsərini oxumağa dəvət etməsi bir qədər də başqa məqsəd daşımışdır. Yəni qeyd etdiyimiz kimi, tərcümə sənətimiz, hətta bolşeviklərin hökmranlıq etdikləri 70 il ərzində Emil Zolyanın “Rim” əsərini Azərbaycan dilində nəşr etmək fikrindən uzaq olmuşdur və fikrimizcə, bu, səbəbsiz deyil. Məsələ ondadır ki, Azərbaycanda bütün elm sahələrinin Moskvanın diktəsi ilə inkişaf etdirildiyi 1920-1980-ci illərdə ateizm ideologiyasının prinsipləri əsasında yazılmış ədəbiyyatlarda bir qayda olaraq islam dini tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Emil Zolyanın “Rim” əsərində isə başqa bir mənərə ilə qarşılaşırıq. Görkəmli fransız yazıcısının irəli sürdüyü müddəalar insanların din, o cümlədən xristianlıq haqqında düşüncələrini əsaslı şəkildə dəyişmək gücündədir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının fransa ədəbiyyatı ilə bağlılığını təsdiqləyəcək maraqlı faktlardan biri məcmuənin 12 fevral 1911-ci il tarixli 7-ci sayında getmiş “İşığ”ın birinci nömrəsindəki Manastırlı Rüfət bəyə bənzətmə. “Yeni ağızda əski söz” şeiridir [5, s.56]. “Xortdan bəy” imzası ilə çap olunmuş şeir sanki iki hissədən ibarətdir və hər iki hissədə islam dünyasında qadına münasibətdən söz açılır. Müəllifin fikrincə, bədii ədəbiyyatda qadının lalə gülünə oxşadılması təsadüfi deyil. Çünki cəmiyyətdə zalımın əli ilə qula çevrilən qadının da bağı dağlanmışdır. Şair o cəmiyyəti lənətləyir ki, qadına “əyri qabırğa” fəlsəfəsi ilə yanaşılır. Bütün bunlardan söz açan Xortdan bəy, yəni Salman Mümtaz öz fikirlərinin təsdiqi üçün “Füyuzat”ın birinci sayının oxunmasını istəyir.

Şeir in ikinci hissəsi fransız xalqının dünyaşöhrətli yazıçısı Viktor Hüqonun yada salınması ilə başlayır. Əlbəttə, Salman Mümtaz öz şeirində Viktor Hüqonun adını çəkməklə humanist bir Avropa yazıcısının qadına romantikcəsinə münasibətini xatırlatmış, bununla belə, bir daha vurğulamışdır ki, istər Qərbdə, istərsə də Şərqdə qadına eyni qaydada amansızlıqla yanaşılır, Tanrının yaratdığı bu insan dərdgətirən bir varlıq kimi daim təhqirlərə məruz qalır. Bu mənada deyə bilərik ki, Salman Mümtaz “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin nümayəndəsi olaraq qadına münasibət məsələsində həm Manastırlı Rüfət bəyin, həm “Füyuzat” müəllifi Məhəmməd Hadinin, həm də Viktor Hüqonun romantik mövqeyinə qarşı çıxmışdır.

“Mollla Nəsrəddin” jurnalında adının hörmətlə yad edildiyi fransız yazarlarından biri Jan Jak Russodur (1712-1778). Daha doğrusu, jurnal oxucusunun J.J.Russo ilə ilk qarşılaşmasını məcmuənin 21 dekabr 1913-cü il tarixli 28-ci sayında və 30 dekabr 1913-cü il tarixli 29-cu sayında “Lağlağı” imzası ilə getmiş “Ordubad bozbaşı” adlı felyetonda izləyirik [5, s.677]. Doğrudur, müəllifi Rzaqulu Nəcəfov olan “Ordubad bozbaşı” felyetonunda Russo və Volterin adının çəkilməsi M.S.Ordubadinin “İki çocuğun Avropaya səyahəti” əsərində Fransa ədəbiyyatını xatırlatmasını yada salır. M.S.Ordubadinin əsərində də Fransa ədəbiyyatına dair yığcam qeydlərlə rastlaşırıq [10, s.301-302]. Hər iki fakt deməyə əsas verir ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan aydınları ziyalının səviyyəsini təsdiqləyən keyfiyyətlər sırasında onun dünya ədəbiyyatına, o cümlədən Avropa ədəbiyyatına bələdliyini məxsusi dəyərləndirmişlər.

XVIII əsr Fransa ədəbiyyatını təmsil edən Jan Jak Russonun adına “Molla Nəsrəddin” jurnalını 31 mart 1921-ci il tarixli 4-cü sayında getmiş “Hikmətli sözlər” başlıqlı yazıda da rast gəlirik [6, s.239]. Ümumiyyətlə, mollanəsrədinçilərin Jan Jak Russo (1712-1778) yaradıcılığına maraqları bu mübariz qələm sahibinin maarifçilik hərəkətinə bağlılığını təsdiqləməkdədir. Maraqlıdır ki, “Hikmətli sözlər” başlıqlı yazıda guya dünyanın 8 görkəmli insanına məxsus qiymətli müddəalar öz əksini tapmışdır və həmin 8 şəxsdən 4-ü Qərbi, 4-ü isə Şərqi təmsil etməkdədir. Qərbi təmsil edənlər Sokrat, J.J.Russo, Tolstoy və Napalyondursa, Şərqi təmsil edənlər Ağayi-Həsənağa, Hacı Məhəmməd Nağı, Məşədi Muxtar və Hacı Murad əmidir. Prinsip etibarilə “Hikmətli sözlər” başlıqlı materialda iki dünya, iki həyat fəlsəfəsi qarşılaşdırılmışdır və həmin qarşılaşdırılmada

Sokrat, J.J.Russo, Tolstoy və Napalyonun sözləri insanın kamilliyini, böyük amallarla yaşamağın böyüklüyünü göz önündə canlandırırsa, Ağayi-Həsənağanın, Hacı Məhəmməd Nağının, Məşədi Muxtarın və Hacı Murad əminin sözləri insanlığa laqeydlikdən, tərəqqiyə nifrətdən, ətaləti yaşam tərzinə çevirməkdən və müsəlman qardaşın öz gərəksiz meyarları ilə cəmiyyətdə dinsiz axtarmasından xəbər verir. Düşünürük ki, “Hikmətli sözlər” başlıqlı yazıda J.J.Russoya məxsus “O şey ki, dünyada mənə mürəbbi olub yol göstərdi, insan məhəbbətidir” [6, s.239] müdrik kəlamının Sokrat təlimindən alınmış “Qəlbimdən hərdən bir səda gəlir. Haman səs pak insafımın səsidir” deyimi ilə birgə nəzər nöqtəsinə çəkilməsi təsadüfi deyil və maarifçiliyin mənəvi qaynaqlarından xəbər verir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində isə Molyerin adına bir qədər gec, yəni ilk dəfə məcmuənin 7 aprel 1923-cü il tarixli 19-cu sayında dərc olunmuş “Eşq mədrəsəsi” felyetonunda rast gəlirik [6, s.420].

Bəlli olduğu kimi, C.Məmmədquluzadə digər mübariz qələm dostları ilə birgə vətənin və vətəndaşın nicasını maarifçilik hərəkatının uğurla gerçəkləşdirilməsində görmüş, bu işdə teatrın rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Lakin bolşeviklərin hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycandakı mövcud teatrların fəaliyyəti Mirzə Cəlilin prinsiplərinə uyğun gəlmir və bu sahədə yarıtmazlıq böyük yazıçının haqlı tənqidinə məruz qalırdı. “Eşq mədrəsəsi” felyetonunda Mirzə Cəlil yeni hökumətin rəhbərliyi ilə təşkil edilən teatr tamaşalarında eşq və məhəbbət səhnələrini canlandıran səviyyəsiz əsərlərin tamaşaçılara göstərilməsinə qəti şəkildə etirazını bildirmiş, bir daha teatr təşkilatçılarının diqqətinə çatdırmışdır ki, hazırlanan tamaşalarda ictimai eyiblərimizdən danışılmalıdır. Maraqlıdır ki, Cəlil Məmmədquluzadə yeni cəmiyyətdə teatrların yarıtmaz fəaliyyətini tənqid atəsinə tutarkən Mirzə Fətəli Axundzadə, Molyer və Qoqol dühasından söz açaraq böyük sənətin mahiyyətini belə dəyərləndirmişdir: “Hələ yadıma düşmür ki, indi bizim əlli illik səhnəmizdə bir gün və bir dəfə elə bir tamaşaya rast gələsən ki, orada eşqbazlıq və qucaqlaşmaq hərəkatları əvəzinə bari bir dəfə də eyib mərəzlərimizə gülmək nümayişləri göstərilə.

Və halonki, nə Mirzə Fətəli bizə bu eşqbazlıq mədrəsəsini göstərmiş, nə qeyri millətlərin teatr yazıçıları göstərmiş.

Məgər Molyer belə deyirmiş? Məgər Qoqol kimi bir qələm ustadının varlığı bizə kifayət deyil ki, hərdən bir biçərə avam camaatı da hərdən bir də olmuş olsa, öz üstünə güldürüb eybini özünə nişan verək?” [6, s.420]

“Molla Nəsrəddin” jurnalında tək-tək rast gəlinən hallardan biridir ki, məcmuədə çap olunan materialın həm adı, həm də müəllifin gizli imzası dünya ədəbiyyatından alınsın. Daha doğrusu, məcmuənin 18 iyun 1925-ci il tarixli 29-cu sayında getmiş materiallardan biri “Zorən təbib” adlandırıldığı kimi, həmin materialın sonunda da biz “Zorən təbib” imzasına rast gəlirik [7, s.347]. Əlbəttə, “Zorən təbib” Jan Batist Molyerin əsəridir və Azərbaycan oxucusuna hələ XX əsrin əvvəllərindən tanışdır. “Zorən təbib” ilk dəfə Mirzəcəmalov tərəfindən Azərbaycan dilinə təbdil olunmuşdur [2, s.198].

Maraqlıdır ki, “Zorən təbib” felyetonunda müəllifi düşündürən fransız yazıçısı Molyerin hər hansı bir əsəri deyil, sovetlər cəmiyyətində hər bir şeyin məhz zor gücünə həyata keçirilməsidir. Gizli imzası “Zorən təbib” olan yazar əxlaqi deqredasiya halını yaşayan bəzi qızların komsomol sıralarına yazılmalarından ötrü öz analarını dəlixanaya saldırmaqlarına qəti şəkildə etiraz etmişdir. “Zorən təbib” felyetonu deməyə əsas verir ki, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin nümayəndələri yeni cəmiyyətin qüsurlarından son dərəcə ehtiyatlılıqla söz açmış, bu zaman dünya ədəbiyyatından istifadə yolu ilə müəyyən mənada fikrin üstüörtülü formada təqdiminə çalışmışlar.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 3 may 1928-ci il tarixli 18-ci sayında getmiş “Zeynəb” məqaləsi məcmuədə təsadüfi hallardan biridir ki, bütöv məqalə XVIII əsər fransız yazıçısı Volterin (1694-1778) “Zeynəb” faciəsinə həsr olunmuşdur [8, s.557]. Hətta belə demək mümkündür ki, C.Məmmədquluzadənin “Zeynəb” məqaləsi Azərbaycan mətbuatında Volterin “Zeynəb”indən bəhs

edən yeganə əsərdir və çağdaş elmi ictimaiyyət üçün bir neçə cəhətdən əhəmiyyətlidir. Birincisi, müəllifləri İ.Şıxlı, M.Ə.Tahirli və M.B.Həyatızadə olan “XVIII əsr xarici ədəbiyyat tarixi” dərsliyindəki “Volter” oçerkində əsl adı Fransua Mari Arue olan və dünyada Volter ləqəbi ilə məşhurlaşan yazıçının “Zeynəb” faciəsi ilə əlaqədar hər hansı məlumatı rast gəlmirik. Yəni Volterlə bağlı mənbələrdə yazıçının haqqında bəhs edilən faciəsini yada salmamaq sanki ənənə halı almışdır. İkincisi, bolşevik ideologiyasına əsaslanan ədəbiyyatşünaslıq Volterdən “dinin və kilsənin düşməni” kimi söz açarkən müəyyən qədər təhriflərə də yol vermişdir. Məsələn, yuxarıda xatırladığımız “XVIII əsr xarici ədəbiyyat tarixi” adlı dərslikdən oxuyuruq: “Volteri başqa Avropa kralları da öz ölkələrinə dəvət edirdilər (söhbət XVIII əsrin 50-ci illərindən gedir – İ.C.). Ancaq Volter daha kralların mərhəmətinə sığınmaq istəmir. Fransada qalmaq da qeyri-mümkün idi. Çünki kral XV Lüdovik Volteri sevmirdi və ona düşmən kəsilmişdi. Volter İsveçrədə qalmaq fikrinə düşür və tezliklə anlayır ki, bu da mümkün deyil. Ona görə ki, din xadimləri Volterin əleyhinə qızgın təbliğat aparmışdılar və Volterə düşmən kəsilən fanatiklər İsveçrədə ona yaşamağa imkan verməyəcəkdilər. Belə olduqda Volter elə bir yer tapmaq istəyir ki, heç bir ölkənin ərazisinə daxil olmasın. Nəhayət, Volter Fransa ilə İsveçrənin sərhəddində, təxminən neytral bir zona olan Ferney adlı bir yerdə torpaq alır. ... Volter Ferneyə köçdükdən sonra bura bütün Avropa və dünya ədəbi ictimaiyyətinin ziyarətəgahına, bir növ ədəbi krallığa çevrilir” [11, s.78-79].

İstər-istəməz belə bir sual ortaya çıxır ki, Volter onu bu qədər qüvvətli edən gücü haradan alırdı? Əslində bu sualın cavabını biz C.Məmmədquluzadənin “Zeynəb” məqaləsində tapırıq və aydın olur ki, Volter əsasən islam dinini tənqid hədəfinə çevirmiş, “Zeynəb” faciəsini yazması səbəbindən isə katolik papası və bütün xristian təəssübkeşləri tərəfindən alqışlanmışdır. Başqa sözlə, Volteri Tanrı, yaxud insanlar, cəmiyyət üzvləri deyil, özü maraqlandırmışdır. Və bəlkə də, fransız yazıçısı “Zeynəb” faciəsini məhz bütün xristian dünyasını öz tərəfinə çəkmək məqsədilə qələmə almış və ya xristian dünyası islama nifrətini bu dəfə də “Zeynəb” faciəsinin teatrda oynanılması ilə bildirmiş, Qərb-Şərq qarşıdurmasını bir qədər də şiddətləndirmişdir.

Düşündürücüdür ki, Mirzə Cəlil “Zeynəb” məqaləsini 1928-ci ildə, yəni bolşeviklərin “bütün cəbhə boyu” islama qarşı hücumu keçdikləri bir dövrdə yazsa da, məqalə daxilində Məhəmməd peyğəmbəri aşağılayan heç bir ifadə ilə qarşılaşmırıq.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan milli tənqidi ədəbiyyatı ilə təmasını təsdiqləyən şəxs adlarından biri Don Juandır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 30 may 1929-cu il tarixli 22-ci sayında oxuculara təqdim olunmuş “Don Juan” miniatür felyetonu sanki Molyerin “Don Juan və yaxud daş qonaq” əsəri ilə eyni ideyanı daşımaqdadır. Əslində 1922-ci ildən sonra molla-nəsrəddinçiləri ciddi surətdə düşündürən problemlərdən biri cəmiyyətdə çoxlarının məhz elmsizlik və nadanlıq səbəbindən şəhvət düşkününe çevrilərək yaşamaları olmuşdur. Yaxud da bəziləri öz mənfur əməllərinə bolşeviklər tərəfindən elan edilmiş “azad cəmiyyət” şüarı ilə bəraət qazandırmaya çalışmışlar ki, onların bu tipli hərəkətləri “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində dönə-dönə lənətlənmişdir. Maraqlıdır ki, molla-nəsrəddinçilər şəhvət düşkünlərinə nifrətlərini məhz onu Molyerin qələmə aldığı Don Juan surətinə bənzətməklə ifadə etmişlər. Bu mülahizələrimizi təsdiqləyəcək ən ciddi mənbə “Don Juan” miniatür felyetonudur. Həmin miniatür felyeton aşağıdakı mətnə ibarətdir: “Yevlaxda bir nəfər uzun boylu kişi var ki, ləqəbinə Bərdə “Don Juanı” deyirlər. Bu gözünə döndüyüm dönüb Qazax çovdarına, ildə bir sürü arvad alıb boşayır. Naxçıvanda elə, Bakıda belə, Şəkiddə şöylə. İndi də Yevlaxda nə qədər baldırı yoğun kişi və arvad görsə hamısı almaq istəyir. Bu günlərdə restorancı Zaxar dayını vağzalda çaxır satan kişinin yoğunbaldır qızına elçi salmışdır ki, onu alsın. Molla əmi! Allah elə eləsin ki, bu kişi bunda sonrasa da arvadların yaxasından əl çəksin” [9, s.176].

“Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin 1930-cu il tarixli 33-cü sayında yenidən Don Juan mövzusunun gündəmə gətirildiyini görürük. Bu dəfə “K.” imzalı müəllif öz felyetonunu “Donjuan müəllim” adlandırmış, birbaşa işçi fakültəsi müəllimi İsrafil Kazımzadənin qeyri-əxlaqi əməllərini

qələmə almışdır. Yeni dövr molla-nəsrəddinçisi öz felyetonunun əvvəlində bəzi izahların verilməsini gərəkli saymış, İsrafil Kazımzadənin əməllərini təsvir etməzdən öncə “Donjuan” sözünə açıqlama gətirməyi vacib bilərək yazmışdır: “Donjuan sözü fransız dilində qadın düşkününü deməkdir. Ona görə bu söz bütün Avropa və hətta Şərqi dillərində belə söylənməkdədir” [9, s.672].

Əslində “K.” imzalı molla-nəsrəddinçinin təqdimatına əsaslanaraq, işçi fakültəsi müəllimi İsrafil Kazımzadə öz hərəkətləri ilə heç də Molyerin Don Juanından geri qalmır. Xatırladaq ki, Molyerin Don Juanı, ümumiyyətlə, özünəməxsus həyat və əxlaq fəlsəfəsinə sahibdir və həmin “fəlsəfi dünyabaxışda” “sevgidə sədaqət” deyilən bir anlayış yoxdur. Molla-nəsrəddinçi müəllifi təəccübləndirən isə müəllim İsrafil Kazımzadənin Don Juanlığı yaşatmağa çalışmasıdır. Bu səbəbdən miniatür felyetonda əxlaqdan uzaq bir müəllimin əməlləri nifrətlə qələmə alınmışdır: “Bizim indi göstərəcəyimiz donjuan İsrafil Kazımzadə işçi fakültəsi müəllimidir. Yəni işçilərə tərbiyə verir. Bu tərbiyəçi 7 aydır ki, bir neçəsi ilə gəzib axırda öz tələbəsi ilə evlənmişdir. Və əvvəlki qadını qucağında bir, yanında isə ikinci uşağı ilə boşamışdır. Bu qadın 7 aydır ki, iki uşaq ilə möhtaclıq çəkir, dəfələrlə heç olmazsa uşaqlarına maddi yardım etməsini rica etmişsə də, nəticəsiz qalmışdır” [9, s.672].

Fikrimizcə, 1920-ci ildə bolşeviklərin silah gücünə hakimiyyətə gəlişindən sonra cəmiyyət daxilində yaranmış qarışıqlıqdan istifadə edərək bəzilərinin qeyri-əxlaqi hərəkətlərə yol vermələri molla-nəsrəddinçiləri ciddi şəkildə düşündürmüşdür. Bu səbəbdəndir ki, “Donjuan müəllim” başlıqlı yazıdakı ideya eyni zamanda mətn daxilində çəkilmiş karikatura vasitəsilə də oxuculara çatdırılmışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 1930-cu il tarixli birinci sayında “Məktub yazmaq sənəti” adlı maraqlı bir felyetonla qarşılaşırıq. Ümumiyyətlə, Cəlil Məmmədquluzadə və yazıçının digər mübariz qələm yoldaşları belə bir mövqedə dayanmışlar ki, ziyalı öz fikrini aydın bir dildə deməyi bacarmalı, xarici yazıçıların işlətdikləri cümlələri süni şəkildə təkrarlamaqdan çəkinməlidir. Halbuki yeni cəmiyyətin bir çox gənc qələm sahibləri özlərini savadlı göstərməkdən ötrü Avropa müəlliflərinin yazı üslublarını özünüküləşdirməyə çalışmışdılar ki, molla-nəsrəddinçi sənətdə belələri tutuquşu adlandırılırdı. “Məktub yazmaq sənəti” felyetonu da məhz yeni cəmiyyət “tutuquşuları”nın tənqidi məqsədilə qələmə alınmışdır.

Əlbəttə, “Məktub yazmaq sənəti” felyetonunda müəllifin tənqid hədəfi əsasən Avropa yazarlarının ifadə üslubunu süni şəkildə öz nitqinə tətbiq edənlərdir və bu məqamda Balzak və Bayron adlarının qoşa çəkilməsi məxsusi maraq doğurur. Çünki Onore de Balzak 1799-1850-ci illərdə yaşayaraq Fransa ədəbiyyatında tənqidi realizm ədəbi cərəyanına böyük uğurlar qazandıran bir yazıçıdır, Corc Hordon Noel Bayron cəmi 36 il ömür sürərək (1788-1924) ingilis romantizminə ölməz şedevrlər bəxş edən bir lirik şairdir. Bununla belə, “Molla Nəsrəddin”in “Başa düşməyən” imzalı müəllifi Bayron, yaxud Balzak cümlələrinin Azərbaycan ziyalısı tərəfindən süni şəkildə işlədilməsinin əleyhinədir.

Nəticə / Conclusion

Dünya ədəbiyyatının inkişafında fransız xalqının uğurları danılmazdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində Fransa ədəbiyyatı nümayəndələrindən etiramla və obyektivcəsinə söz açıldığını görürük. Məcmuənin oxucusu jurnalın müxtəlif illərə aid ayrı-ayrı saylarında Fransa ədəbiyyatını təmsil edən Molyer, Russo, Volter, Hüqo, Balzak, E.Zolya kimi qüdrətli qələm sahiblərinin adları ilə qarşılaşa bilər. Qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, “Molla Nəsrəddin”də adına ilk dəfə rast gəldiyimiz fransız yazıçısı E.Zolyadırsa, şəxsiyyəti və yaradıcılığı bir qədər artıq yada salınan müəllif Molyerdir.

Maraqlıdır ki, molla-nəsrəddinçilərin fransız ədəbiyyatı ilə bağlı yazıları Azərbaycan ədəbiyyatını, publisistikasını və estetik təfəkkürünü mövzu baxımından xeyli zənginləşdirməkdədir. Məsələn, ümumiyyətlə, “Füyuzat” (17 iyun 1907-ci il, № 19) və “Molla Nəsrəddin” (27 iyun 1910-

cu il, № 25) jurnallarından sonra Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatşünaslığında Emil Zolyanın “Rim”, yaxud “Roma” əsərindən bəhs olunduğunu görmürük. Nəhayət, akademik İsa Həbibbəyli 1997-ci ildə nəşr etdirdiyi “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” adlı fundamental monoqrafiyasında həm C.Məmmədquluzadənin, həm də Ə.Hüseynzadənin fransız yazıçısı E.Zolyanın “Rim” əsəri ilə bağlı fikirlərini yenidən elmi dövriyyəyə daxil etmişdir. Əsas məsələ ondadır ki, hələ 1910-cu ildə C.Məmmədquluzadə öz oxucusuna “Rim” əsərini oxumağı məsləhət görmüşdür. Lakin Azərbaycan oxucunun “Rim” əsərin oxuması indinin özündə belə o qədər də asan deyil.

Eləcə də “Molla Nəsrəddin” jurnalından başqa Azərbaycan bədii və elmi fikrində Volterin “Zeynəb” faciəsi haqqında hər hansı məlumata rast gəlmək mümkün deyil. Əslində C.Məmmədquluzadənin “Zeynəb” məqaləsi göz önündə bizlərə tanış olmayan yeni bir Volteri canlandırmaqdadır. “Zeynəb” məqaləsini nəzərə almasaq, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının elmi ictimaiyyətə təqdim etdiyi Volter dinlərə qarşı çıxan bir yazıçıdır. Mirzə Cəlil “Zeynəb” məqaləsində göstərir ki, eyniadlı faciəsinin tamaşasına görə Volter, hətta Roma papasından təbriklər almışdır. Yəni bizim maarifçilik hərəkatının böyük ideoloqu kimi tanıdığımız Volter islama münasibətdə Roma papasını dəstəkləmişdir.

Maraqlıdır ki, çağdaş elmi mənbələr Jan Jak Russodan əsasən maarifçilik hərəkatının nümayəndəsi olaraq söz açmaqdadır. “Ordubad bozbaşı” felyetonun müəllifi Rzaqulu Nəcəfov isə Russonun Böyük Fransa inqilabı ilə bağlılığını nəzər nöqtəsinə çəkmiş, insanlıq tarixinə xidmət edən ideyaların ölməzliyini bir daha vurğulamışdır. Russonun xatırladığı “Hikmətli sözlər” başlıqlı material isə bir də o cəhətdən əhəmiyyətlidir ki, həmin materialın mətni əsərin C.Məmmədquluzadə tərəfindən yazıldığını deməyə imkan verir. O da var ki, “Hikmətli sözlər” başlıqlı materialda Russonun adı Sokratla birgə xatırlanır və bu fakt başqa bir cəhətdən də əhəmiyyətlidir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı yalnız XX əsrin 70-80-ci illərində fransız maarifçilərinin ideya qaynaqlarından bəhs edərkən yunan filosoflarını yada saldığı halda, Mirzə Cəlil qədim yunan filosofu Sokrat və Russo düşüncələrindəki yaxınlıqdan hələ 1921-ci ildə söz açmışdır.

Mollanəsrəddinçilər V.Hüqoya münasibətdə bir qədər radikal mövqe nümayiş etdirmişlər. Belə ki, bir çox əsərlərində biz V.Hüqonu məhz romantizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi kimi görürük. Çox güman ki, bu səbəbdən C.Məmmədquluzadə və yazıçının mübariz qələm yoldaşları V.Hüqo yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” mübarizəsinə kömək edəcək elementlər tapa bilməmiş, XIX əsr Fransa ədəbiyyatında xüsusi bir zirvə təşkil edən V.Hüqonun adını xəsisliklə çəkmişlər. Şübhəsiz, Mirzə Cəlil insanı real həyatdan ayıran hər hansı bir sənətin əleyhinə olmuşdur.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının Bakı nəşrlərində daha çox adı çəkilən, yaxud əsəri xatırladılan fransız müəllif Molyerdir. Düşündürücüdür ki, məcmuənin Bakı nəşrlərinə qədər əsasən Şərqi ədəbləri nəzər nöqtəsinə çəkilməşsə, 1922-ci ildən sonra dünya ədəbiyyatına münasibətdə müəyyən mənada Qərbə meyillilik güclənmişdir. Mollanəsrəddinçilər yeni ictimai formasıyanın zor gücünə qurulmasından bəhs edərkən Molyerin “Zorən təbib”ini yada salmış, cəmiyyətdaxili qarışıqlıqlardan istifadə edən bəzilərinin şəhvət əsirinə çevrilməklərini lənətləyərkən “Don Juan”ı xatırlatmışlar.

Ədəbiyyat / References

1. Füyuzat (1906-1907). – Bakı: Çarşıoğlu, 2007, 672 s.
2. İsmayılov R. Azərbaycan-Fransa ədəbi əlaqələri. – Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” nəşriyyatı, 2001, 216 s.
3. İsmayıl Şıxlı. XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi. – Bakı: Maarif, 1974, 237 s.
4. Molla Nəsrəddin. 10 cildə, III cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2005, 700 s.
5. Molla Nəsrəddin. 8 cildə, IV cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2008, 884 s.

6. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, V cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2009, 892 s.
7. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, VI cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2010, 984 s.
8. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, VII cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2010, 836 s.
9. Molla Nəsrəddin. 8 cilddə, VIII cild. – Bakı: Çinar-Çap, 2010, 696 s.
10. Ordubadi M.S. Həyatım və mühitim. – Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2012, 336 s.
11. Şıxlı İ., Tahirli M.Ə., Həyat zadə M.B. XVIII əsr xarici ədəbiyyat tarixi. – Bakı: APİ nəşriyyatı, 1970, 145 s.

Журнал «Молла Насреддин» и французская литература

Иман Джафаров

Доктор философии по филологии, доцент
Нахчыванский государственный университет
<https://orcid.org/0009-0008-8792-3196>
E-mail: imanceferov@ndu.edu.az

Хикмет Мехтиеv

Доктор философии по филологии, доцент
Нахчыванский государственный университет

Резюме. Первый сатирический иллюстрированный журнал в Азербайджане и на Ближнем Востоке – «Молла Насреддин» – издавался под редакцией писателя-публициста Джалила Мамедкулизаде в 1906-1931 годах. На его страницах можно встретить интересные факты, связанные с французской литературой. Примечательно, что многие из этих фактов до сих пор остаются малоизвестными широкой научной общественности. Авторы журнала «Молла Насреддин», в соответствии с его характером, обращались к творчеству представителей французской литературы – Мольера, Руссо, Вольтера, Э.Золя – с целью обновления национального мышления. Так, журнал привлекал внимание читателей к роману Э.Золя «Рим», а также к трагедии Вольтера «Зейнаб». Наблюдения позволяют утверждать, что сотрудники журнала «Молла Насреддин» с уважением относились к художественным принципам французских авторов. Например, Э.Золя был широко известен как представитель литературного направления натурализма. Подобно натуралистам, Дж. Мамедкулизаде также пришел к выводу, что в литературе не может быть запрещенных тем. Материалы журнала «Молла Насреддин», связанные с французской литературой, не только обогащают наши знания, но и создают возможность более глубокого изучения творчества Мольера, Руссо, В.Гюго. Иногда же, критикуя недостатки советского общестроя, сотрудники журнала просто вспоминали произведения Мольера или созданные им образы.

Ключевые слова: карикатура, сатирический, натурализм, Азербайджан, Европа, запрет